

„Az én édeszemnek dombon ülő háza”

A CSÁNGÓ ÉPÜLETEKRŐL

Túl a Keleti-Kárpátokon, a Szeret két partján és a balról beléömlő folyók völgyében, kis-kunságyai területen szétszórva élnek a moldvai csángók, szám szerint mintegy 60-80 ezren.

Dalaikról, balladáikról legutóbb Kallós Zoltán gyűjtéséből még csak tudunk, hallottunk valamit, hétköznapiak, munkáséletük azonban úgyszólván ismeretlen. Ezzel az írással otthonukban keressük fel őket, szétnézünk a ház körül, a tűzhelyen, s leülünk velük a sarkosan elhelyezett padra. Nem kell attól tartanunk, hogy nem látnak majd szívesen bennünket, mert örülnek minden vendégnek:

*Ajtóm nyitva, be is jöhetsz,
Üres a pad, le is ülhetsz.*

De még mielőtt elindulunk, ismerkedjünk meg múltunkkal, lássuk, kikhez is indulunk.

Minden tudományágnak vannak örök vagy öröknek látszó kérdőjelei. A moldvai csángók nem is egy, hanem két ilyen régóta megoldatlan talánnyal szerepelnek a tudós kutatók előtt: származásukkal és nevükkel.

Moldvába kerülésükről többféle föltételezést ismerünk, ezek részben keresztezik, részben pedig kiegészítik egymást. Vannak, akik — nem minden romantika nél-

kül — az etelközi magyarok maradékainak tartják őket, mások úgy vélik, hogy — legalábbis egy részük — a XIV. században, a Nagy-Szamos völgyéből került Moldvába, a tatárjárást követően elpusztult *Kunország* területére. Nem lehetetlen, hogy mindkét feltevésnek van valóságos alapja. A történelem is feljegyezte, hogy az üldöztetés elől Moldvába menekült magyar husziták alapították *Husz* városát (Husi), s tudjuk azt is, hogy a mádэфalvi vérengzést követően Moldvába bujdosó csiki és háromszéki székelyek később nem mind kerültek Bukovinába, sokan szóródtak szét a csángó magyar falvakba, sőt önálló településeket is teremtek. De a kirívó alkalmak mellett az erdélyi magyarok szinte állandóan vándoroltak, szivárogtak, szöktek Moldvába, bukott fölkelések résztvevői, pár hónapos fejedelmek vagy fejedelmjelöltek hívei, császári csapatok üldözöttei mind a Kárpátokon túl találtak menedéket. A gyér lakosságú Moldva fejedelmei és bojárjai szívesen látták a szorgalmas és fejlettebb mezőgazdasági kultúrát hozó magyarokat, földet és kiváltságokat adtak az érkezőknek. Régi térképeken sok *Beschenare* (a román bejenári = bujdosni, menekülni szóból) helynév emlékeztet rájuk, s erre az állandó áramlásra utal az is, hogy a székely ember mindig *béme gy* Moldvába.

A magyarságnak sokféle rétege, népcsoportja került tehát a Szeret, a Tatros, a Tázló, az Aranyos-Beszterce, a Moldva partjaira, s nemcsak térben, de időben is eltérő kultúrát képviseltek, amikor kiszakadtak a Kárpát-medencén belüli magyarság köréből. Moldvában azután sok tekintetben hasonlultak egymáshoz, s szokincsiük, viseletük, szokásaik eltéréseit legtöbbször már csak árnyalatokban őrzik. Sokkal jelentősebben különböznek viszont a Kárpát-medencén belüli magyar etnikumtól, hiszen itt továbbhaladtak az idővel, gyorsabban és másfelé, más hatások között fejlődtek; míg ők — elhúzódva, elzárkózva a vallásilag és etnikailag idegen románságtól — a régi kultúra és életforma sok olyan elemét megőrizték, ami a számunkra már inkább csak néprajzi adat, de az ő életükben még maga az élő valóság. Életformájukat és ismeretanyagukat az is konzerválta, hogy a magyar nyelvű írásbeliség sohasem terjedt el közöttük, magyar papjaik, tanítói — bármennyit is könyörgtek értük püspökeiknél — csak elvétve akadtak. Magyar iskolát is csak 1945 után kaptak, de azóta már azok is megszűntek. Anyanyelvükön írni tehát csak néhányan tanultak, így különösen rászorultak és fontos volt számukra a szájhagyomány, a népi emlékezés.

Ez teszi őket a magyarság egyik, néprajzi szempontból legérdekesebb és legfontosabb népcsoportjává. Falvaikat járva, házaikba lépve megáll és visszafelé fordul velünk az idő.

A moldvai magyarok falvainak jelentős része erdőirtás helyén keletkezett, s emiatt a halmaztelepülések jellegzetes, kusza képét mutatják. A templom azonban itt is a központot jelzi, s az egész település jóval zártabb, tömörebb, mint a környező románságé. A házak legtöbbször nem a megszokott módon, a rövidebb oldalával néz az utcára, hanem a telek beljebb eső részén áll, és széles homlokzattal fordul az utcáról érkező felé.

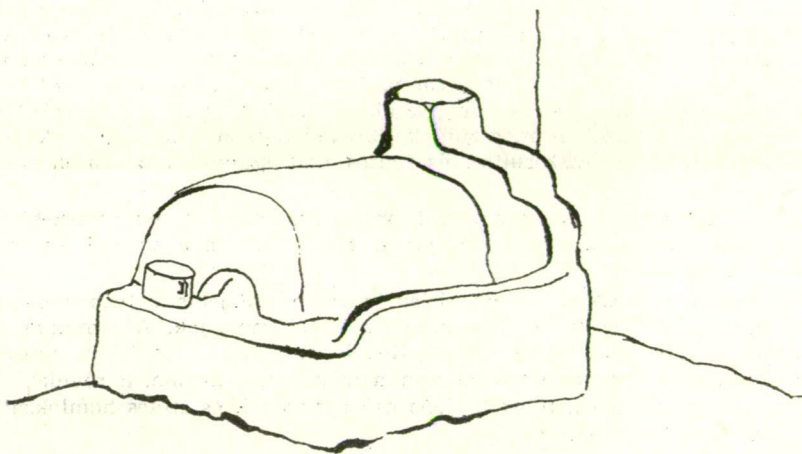
Ez az elrendezés tulajdonképpen a ma már ritkábban fellelhető kettősudvarok emlékét őrzi. Ez pedig azt jelentette, hogy a telket, vagy ahogyan ők mondják: az *életet* kétfelé kerítették: az utca felé eső részben tartották a nagyállatokat, az udvar belső részén pedig a lakóház kapott helyet. A külső résznek *okol* volt a neve, s a marhák szabadon jártak-keltek benne, istállót nem láttak talán soha életükben. Csak egy színszerűen fedett, háromfelől kerített enyhely védte őket az időjárástól. Ezt a kezdetleges hajlékot — mint minden színhez hasonló építményt — *szopronnak*, vagy *sopronnak* nevezik a moldvai magyarok. A télire összegyűjtött szalmaszalmányt is egy gerendákból összerótt s szalmával lefedett *állás* alatt tartották, s ezt szinte olyan magasra építették, amennyi megőrzendő szénájuk volt. Később — anélkül, hogy a neve megváltozott volna — ezekből az állásokból lettek a mi fogalmaink szerinti istállók, mégpedig úgy, hogy egy részen berakták, bedeszélték az oldalát, s ide kötötték a marhát. Az állás többi része pedig megmaradt sopronnak.

Egy ilyen *okol*, vagyis külső udvar egyáltalában nem tűnik tisztának, még kevésbé rendezettnek. Esős időben hasig érő sárban kínlódnak az állatok, különösen ha sokan vannak kisebb területen. Nem mindig voltak ugyanis ilyen kicsik (néhány száz négyszögölesek) a gyakran 4-5 marhát befogadó udvarok. Ezek ugyanis egy még régebbi, a szórványtelepülés viszonyai között alakultak ki, amikor az erdőirtásokon keletkező *életek* csak igen lazán kapcsolódtak egymáshoz.

A külső udvarhoz képest valósággal rend és gondozottság fogad bennünket az udvar belső részén. A lakóház mellett *elkertelt* (elkerített) *kiskertet* látunk, ám ennek nemcsak díszítő szerepe van. Megtermik benne a vereslevelű *laboda*, ami tavasszal a csángó magyarok első főzelékféléje; de a virágoskert éppenséggel a házipatika szerepét is betölti, annyiféle gyógyító növényt, ahogy ők mondják: *uruságos dudót* találunk benne. Ilyen a *Szentantál mák*, a *Szentgyörgy virág*, a *madraburján*, hogy csak néhányat említsünk. Ezek mellett kapnak helyet a szemet gyönyörködtetők, mint az *ablakvirág* (muskáтли), a *harmatvirág* (hajnalka), a *tulipán*, az *őszi rúzsa*.

A kiskert rendben tartása mindenekelőtt a nagylány dolga, a virágok is őt díszítik. Sok csángó ének kezdődik ezzel a sorral: „Én kimenék kűskertembe virágot szedni.”

A hátsó udvar többi részein azonban az asszony rendezi a dolgokat. A lakóházon kívül itt van ugyanis a *gyisznópajta*, továbbá a néha csaknem galambdúcszerűen lábakra állított *tyúkpajta*, és a fedél alatt elhelyezett, kezdetleges nyári-konyha szerepét betöltő kemence: kora tavasztól késő ősziig a sütés és a főzés legfontosabb, úgyszólván kizárólagos helye. Csak a módosabb gazdák építettek *burdét* (kunyhot) az udvaron álló kemence fölé.

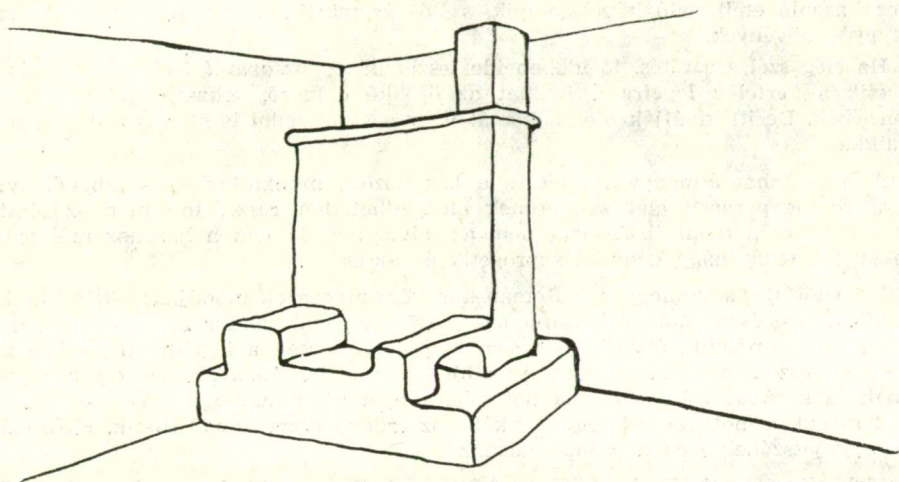

UDVARON ÁLLÓ KEMENCE

Ez az udvarbeli kemence (amit vidékenként másképpen neveznek) tulajdonképpen két részből áll: az egyik az üreges, de legtöbbször egynyílású, tehát kémény nélküli kemence, a másik pedig az előtte levő tüzelőpadka, a *tűszej*. A kemencerész annyira egyszerű, sőt primitív, hogy gyakorlatilag még sütni sem lehet benne — legalábbis a mi fogalmaink szerint. De nincs is rá különösebb szükség, hiszen kenyeret a moldvaiak inkább csak azóta esznek, amióta üzletben vásárolhatják. Kemencében, odahaza nem is igen tudnak jóféle kenyeret sütni. Hogyis tanulták volna meg, amikor kenyér helyett úgyszólván kizárólag kukoricalisztből készült puliszkát, vagy ahogyan maguk mondják: *málét* esznek mindenféle ételhez, s ami kevés kenyérgabonájuk termett, abból inkább pénzt csináltak. A csángó leány, vagy me-

nyecske kiválóságait nem azon mérik tehát, hogy milyen kenyeret tud sütni, hanem azon, hogy milyen málét kavár. Annak sem könnyű ugyanis minden csínját-bínját eltanulni.

Ez a málé különben egyáltalában nem rossz étel, *rántott pityókával* (zsirban főtt burgonya), vagy éppenséggel *pecenyével* (sült hús) kiváló eledel, s azt hiszem, hogy az Alföldön sem azért fitymálják manapság a puliszkát, mert az rossz, hanem mert idővel a szegénység egyik jelképévé vált. A moldvai magyarok azonban mitsem tudnak erről, s jóízűen eszik a málét, csak legyen belőle elég.

AZ ODÁJ FÜTŐBERENDEZÉSE

Nem baj tehát, ha kenyérsütésre nem alkalmas a kemence, az a néhány térszta-féle, amit ünnepi alkalmakkor tepsiben (*tavál*) megsütnek benne, így is jóízű lesz. A kemencéről érdemes még elmondani, hogy sokféleképpen építik, de a legérdeke-
sebb az a mód, amikor az ügyesen elrendezett, morzsolt tengerivel töltött zsákokat sárral körülrakják, s mikor az megszáradt, megoldják szájukat és kiszedik belőle a tengerit, majd magát az üres zsákokat is.

A kemence előtt levő tűzhelyet már sokkal gyakrabban, tulajdonképpen naponta használják. Kovácsolt *üstláb*ra (vas háromláb) tett *üstben* fő itt minden; a *málé*, a *csorba* (= leves), ebben fő a *laska* vagy a *paszuj*. De erre a háromlábra teszik a pecsenyesütő serpenyőt is. Az üst alatt szabadon ég a tűz, a vele való teendők a sütés-főzés fontos részét alkotják; a jól vagy rosszul elkészített ételek között asze-rint is különbségek vannak, hogy miként rakták alájuk a tüzet. Az ilyen szabadon lobogó tűz rendkívül hangulatos dolog, a zárt tűzhelyekhez szokott ember szinte már el sem tudja képzelni ezt az élvezetet. Az üst oldalát körüláncoló lángokba nagyszerűen lehet bámulni, s az ilyen apránként etetett, fel-fellobbanó, vacsorát készítő tűz a hozzávaló illatokkal együtt nemcsak a nyálat csordítja, de a gondola-
tokat is serkenti, s a körülötte beszélgetőket melegíti és világítja is.

Azért időztem ilyen sokáig a ház mellett álló tűzhelynél, mert a csángók csa-
ládi életének nagyobb része is itt zajlik le. A vendéget természetesen nem ide hív-
ják, hanem a házban ültetik le.

A moldvai csángó ház a föld színétől felemelve, néha 6-8 lépcsőfoknyi magas-
ságban épül. Először mindig a fából készült vázat ácsolják össze, majd fokozatosan
emelik és a sarkai alá kisebb-nagyobb termésköveket raknak. A ház kiemelése

kettős célt szolgál: egyrészt kiegyenlíti vele a hepehupás talajfelszínt, másrészt pedig bizonyos mértékig elszigetelik a házat a talajvíztől. A megemelést után ugyanis feltöltik a ház alatti helyet, sőt körülötte is húznak egy körülbelül méternyi széles *tőtést*, ami lényegében megfelel az alföldi vagy a dunántúli ház tornácának.

A tötés hallatlanul fontos része a moldvai csángók házának, amely még megőrizte a parasztháznak és udvarnak azt a hagyományos szerepét, miszerint egyesíti magában a munkahely és a lakóhely funkcióját. A tötésnek pedig különösen sókoldalú a szerepe: ha akarom, az udvar fedett része, de úgy is nézhetem, hogy a ház nyitott helyisége. Tele is van mindenfélével. Itt szárítják a kenderfejeket, a kerti magokat, a hagymát; az eresz alá felakasztva *asznak* a *galuskának* (töltött káposztához hasonló étel) való káposztalapik, szőlő- és martilapulevelek, s csokorba szedett gyögyövények.

Ha elég széles a tötés, jó időben ide teszik ki az *osztovátát* (szövőszéket), és itt *csévélik* a *vertelke levélre* a fonalat az örökké dolgozó, sohasem pihenő csángó fehérszálak. De itt kínálják meg a komát vagy a szomszédot is savanyú, direkttermő boraikkal.

A tötés tehát átmenet az *élet* és a ház között, munkálkodó- és pihenőhely, a hagyományos paraszti élet színterének elengedhetetlen része. Ide már az állatok sem bejáratosak, tehát tisztaságát nem az udvaréhoz, hanem a házéhoz mérik; sohan látják, tehát nagy gonddal söprögetik és locsolják.

Ha a tötést, vagy ahogyan a Román környéki magyarok mondják: *töltiszt* tekintjük a külvilág és a lakás közti átmenet első fokozatának, akkor nem kétséges, hogy a sokszor ajtó nélküli, általában le sem padlászolt és csak a legritkább esetben fűthető *szín* lesz a második fokozat. Az alföldi ház „pitvarának”, a székely ház „ereszének” a korábbi változata ez a helyiség, s nem véletlen, hogy lepadlászolt módosításait maguk a moldvaiak is egyre inkább az erdélyi *eresz* szóval illetik. Előszobája, kamrája, játszóhelye ez a csángó háznak.

Moldvában megtaláljuk a magyar háztípus legegyszerűbb formáját, amely mindössze két helyiségből áll, de a *szín* nem is tekinthető valódi lakóternek. Alvásra, és télen csaknem az egész napi tartózkodásra a ház egyetlen helyiségét használják a moldvai magyarok, ez pedig az *odáj*. A név török eredetű és egy tőről sarjadt az alföldi juhászok „hodály” szavával. Az újabb házaknál és a módosabb családoknál két ajtó nyílik a színből, a másik a *tisztaodájba* vezet, ahol a drágább bútörökat, a szebb falra való szőtteket és a lányok sokszor mennyezetig érő rakásba hajtogatott hozományát, az *észrét* tartják.

Ebbe az odájba azonban ritkán teszi be a lábát a ház népe. Életük — nyáron csak éjszaka, télen nappal is — a másik odájban zajlik, ami azonban inkább csak a használatbavétel jelenségeiben különbözik amattól. A falakat itt is maguk szőtte textilek, *falra való* borítják, s az asztalt sarkosan elhelyezett pad veszi körül, letakarva az ugyancsak szőtte *padra valóval*. A helyiség legimpozánsabb helye azonban mégiscsak a tűzhely, vagy ahogyan ők nevezik: a *szóba* (kályha, tűzhely). Kétféle formájával találkozhatunk, az egyik régebbi — mondhatnánk ősi —, a másik újabb, mai alakjában talán a századfordulón vagy a múlt század végén alakult ki.

A régebbi változattal ma már csak elvétve találkozunk, de még csaknem minden faluban akad belőle néhány, s húsz-harminc esztendeje még általános volt. Csaknem tökéletesen megegyezik az udvarbeli kemencével, a különbség csupán az, hogy az *odájban* füstelvezető alkalmatossággal látták el, s erről kapta a nevét is: *kürtős szóba*. Amint a mellékelt képen látható, maga a kürtő hátsó részével a kemencére támaszkodik, egyik oldalával a falhoz simul, elől pedig egy vagy két lábbon áll. Itt, a kürtő alatt tesznek tüzet, s akárcsak az udvarbeli tűzhelyen, üstlábon főznek. A füstöt a kürtő *gyűjti* össze és a *hijúba* (padlásra) vezeti, ahonnan a tetőt fedő zsindelek hézagain s az e célra készült *füstlukon* át eltávozik. Tető fölé emelkedő kéményük csak az elmúlt évtizedben épült házaknak van.

A tűzhely mögötti kemence, ha nagyon kicsi az odáj, kilóg a házból, ami természetesen sok hőveszteséggel jár. De a lakótér melegítésére nem is a kemencét fűtik, hanem a kürtő alatt égő lángot használják ezekben a házakban.

Az odájban levő fűtőalkalmatosság fejlettebb változata a *lábás szoba*, ahol a kürtő helyett szép, oszloposformán elrendezett füstjáratokat építenek, s az ebben kanyargó meleg igen jó hatásfokkal fűti a helyiséget. Attól függően, hogy hányszor kanyarodik a füst amíg egy kéményszerű csonton át a padlásra kerül, van *kétlábú* és *háromlábú* szoba. A lábak kiképzése pedig sokféle formai változatra ad lehetőséget s a szobát építő mesterek élnek is ezzel, úgyhogy szinte nincs két egyforma tűzelő. A szobákat ma már kisméretű téglákból rakják, de nem is olyan régen, „a törökök idejében” (ami Moldvában az 1864 előtti időszakot jelenti) vesszőből font és sárral betapasztott szobák voltak használatosak.

Úgy illik, hogy hosszabban időzzünk az odájban levő szobánál, a ház tűzhelyénél, hiszen ez a lakás legfontosabb helye, mert nem csak meleget és világosságot ad a hosszú téli esteken, hanem itt fő meg a *málé* és sül a *pergelt szalonna*, és ide húzódik szinte az egész család, a tűz köré rendeződik az egész házon belüli élet. *Petrás Incze János*, a Szeret-parti Klézse község 87 esztendeje meghalt lelkipásztora 1842-ben így írt a csángó magyarok tűzhelyének erről a funkciójáról: „... a' ház földinél egy tenyérrrel magasabb alapja, melly a' kemencze' két oldalán elnyúlik, és az ifjak' 's kisdedek' szállásául szolgál', a' lányok oda húzódnak, mikor idegen jó a' házhoz, ...”

A szoba melletti sarokban áll az ágy. A régi házakban még megtaláljuk a földbe vert cövekeken álló fekvőhelyet. Újabban ez már nem szokás, de a rugós, derékalkjas ágyat a moldvai csángók alig ismerik. A kemény deszkára néhány takarót, esetleg *csergét* terítenek, s azon alszik szinte az egész család. Az ilyen kemény ágynak igen nagy „előnye”, hogy rendkívül kényelmetlen fekvés esik benne, s reggel még véletlenül sem jut eszébe az embernek, hogy tétlenül heverészen rajta.

Az odáj harmadik sarka a pad és az asztal helye. A sarokpad ma már fából készül, de valamikor a fal kiszélesedő része volt, sárból rakták. Ez pedig nem is lehetett olyan régen, mert a ma élő öregek még élénken emlékeznek rá.

A sarokra állított pad előtt levő asztal kétféle lehet: székelyes hatásra vall a magas, robusztus, fiókos asztal; általánosabb, s köznapi használatra való a kis kerekasztal, amit oly jól körül lehet ülni, amikor kiborítják rá a frissen főtt, gőzölgő puliszkát.

Mi van még ebben a helyiségben? *Észre-láda* (ha nincs tisztaodáj), *vízpad*, a falon szőttések, szentképek, pillangóformára felakasztott *kendezők*, *servetek*, *ruhacs-kák*; s igen gyakran még valami, a tűzhelynél is fontosabb: a bölcső, ami nem egyéb mint egy közönséges *tekenyő*. A csángó magyar családoknál, ahol nem ritka a 10-12 gyermek sem, de az 5-6 teljesen általános, nagyon fontos szerepe van ennek a gyermekrengető alkalmatosságnak.

Térjünk vissza egy kicsit a tisztaodájba, már csak azért is, mert ha vendégek vagyunk, az éjszakába nyúló beszélgetés után úgyis ott készítene számunkra fekhelyet. S amikor hajnalban föl pattan a szemünk, érdemes a beszűrődő fényben körülpillantani. Nem tudnám már megmondani, hogy melyik csángó faluban, melyik hajnalon ébredtem abban a tisztaodájban, ahol az azóta is kísértő gondolatom támadt...

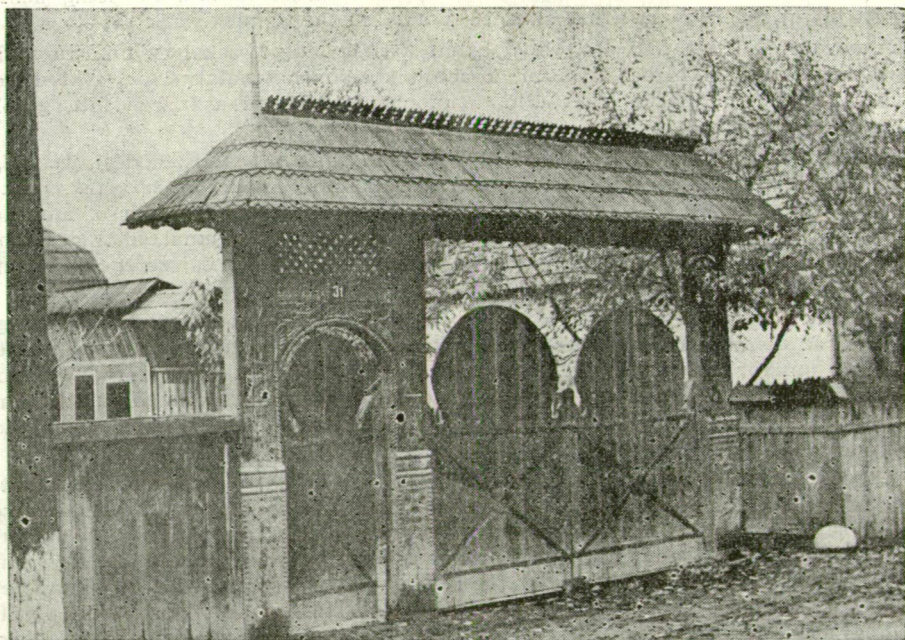
Csodálatos dolog egy ilyen szívvel és nagy gonddal berendezett, földíszített csángó szoba. A falakat a sötétpiros szín minden árnyalatát magukba olvasztó szőttések borítják, de úgy, hogy féltényérnyi hely sem marad takaratlanul, s ha valahová nem érne el az anyag, oda is tesznek valamit, legrosszabb esetben egy színes papírdarabot. Puha, meleg és anyagszerű az egész odáj belső fala, a mennyezetet pedig egy pontból induló, s a falakig lazán kifeszített színes papírcsíkok díszítik. És ahogy ezek a megcsavart, tarka papírok mozogtak, hullámoztak a nyitott ablakon beszökő szellőben, a szempillámon átszűrt félálomban azt kellett éreznem, hogy egy

puha nemezsátorban fekszem, ki tudja hol, s ki tudja mikor. Ez a gondolat vagy látomás azóta is él bennem, s minden ilyen csángó odájban újjászületik.

Egészen biztos, hogy a csángó magyarok tudatában nem él az emléke semmiféle sátornak vagy jurtának, legtöbbjük azt sem tudná megmondani, hogy mi az. Mégis úgy igyekeznek feldíszíteni a legszebb odájukat, hogy az egy nemez jurtabelső hangulatát idézi. S ha a kutatás erre még nem is tudott választ adni, a távoli eredet lehetősége legalábbis elgondolkoztató.

Ennek a rendkívül hagyományörző népnek az ízlése és értékítélete a paraszti életforma gyors változása nyomán erős torzulást szenved. Falra való ruhacskaiknak geometrikus díszítését naturalista stílusú virágmotívumokra cseréli, betörtek házába a giccses faliszőnyegek, a tucatáruszámba menő papiros falvédők, a városi dísztárgyak, apró műtyürcék. És minél inkább pénzért veszik a bútorokat és a csecsebecsüket, annál többre becsülik, annál jobban féltik. Akinek van rá pénze, két tisztadaját is berendez magának, a család pedig kiköltözik a szinte földig érő háztető alá: az épület mellé ragasztott kicsi helyiségbe, amit a legtöbb helyen *tyilér*nek neveznek, és malacól vagy szerszamoskamra volt, mielőtt ilyen rangos funkciót kapott volna.

A falusi lakosság életformájának átalakulásával járó ellentmondások tehát a moldvai magyarokat sem kerültk el. De amint láthattuk, még így is igen sokat őriznek közösségi kultúrájuk értékes elemeiből.

MOLDVAI CSÁNGÓ LEVELES KAPU